

OBJAŚNIENIA WYRAZÓW I ZWROTÓW

Marek Łaziński
(Uniwersytet Warszawski)

POSTPRAWDA. NIEDOSZŁE SŁOWO ROKU

Rzeczownik *postprawda* jako przekład angielskiego *post-truth* pojawił się w polszczyźnie niedawno, w roku 2016, i na początku używany był do opisu rzeczywistości brytyjskiej lub amerykańskiej. Dodajmy od razu: przekład to nie najlepszy, ponieważ po angielsku wyraz *post-truth* jest przede wszystkim przymiotnikiem, np. *post-truth era*, *post-truth politics*, choć może być używany rzeczownikowo.¹ Popularność temu wyrazowi i jego odpowiednikom na całym świecie przyniósł fakt, że leksykografowie z Oxford Dictionaries (słownikowego oddziału Oxford University Press) wybrali *post-truth* w listopadzie 2016 na międzynarodowe słowo roku.²

W uzasadnieniu werdyktu czytamy m.in., że frekwencja *post-truth* wzrosła dwudziestokrotnie między rokiem 2015 a 2016, a apogeum osiągnęła latem 2016: w czerwcu w czasie kampanii i referendum w sprawie Brexitu oraz w lipcu, kiedy Donald Trump walczył o nominację w wyborach prezydenckich i ją otrzymał. Najważniejsze jednak, że słowo ma szansę stać się jednym z tych „definiujących nasze czasy” (*one of the defining words of our time*³).

Jednakże mimo lawinowego wzrostu użycia odpowiedników *post-truth* w innych językach tylko w jednym kraju taki odpowiednik stał się słowem roku. Niespełna miesiąc po kolegach z Oksfordu Towarzystwo Miłośników Języka Niemieckiego ogłosiło słowem roku przymiotnik *postfaktisch*, a w uzasadnieniu odnotowało m.in. wpływ „postfaktycznej” rzeczywistości medialnej nie tylko na Brexit, ale i na zwycięstwo Donalda Trumpa w wyborach w USA.⁴

¹ W dalszej części tekstu zapis *postprawda* będzie oznaczał leksem polski lub rzadziej rodzinę różnojęzycznych odpowiedników *post-truth* (kontekst ułatwi rozróżnienie znaczeń).

² Today, Oxford Dictionaries announces **post-truth** as its 2016 international Word of the Year. [<https://www.oxforddictionaries.com/press/news/2016/12/11/WOTY-16>], dostęp: 31.1.2017].

³ Op. cit.

⁴ <http://gfds.de/wort-des-jahres-2016>, dostęp: 31.1.2017.

Post-truth nie stało się słowem roku w USA. American Dialect Society przyznało mu tylko nagrodę w kategorii „political word of the year”, a za słowo roku uznało barwne *dumpster fire* ‘pożar w śmietniku’ (dosł. w pojemniku na śmieci firmy Dumpster). Zdaniem jurorów ta metafora sytuacji złej i nieoczekiwanej najlepiej charakteryzuje dyskurs publiczny i jego tematy w minionym roku.

Odpowiedniki *post-truth* pojawiały się w plebiscytach w różnych krajach, m.in. *postprawda* w Polsce i *postpravdivý* w Czechach, ale nigdzie nie znalazły się na podium. Kapituła polskiego plebiscytu⁵ uznała za słowo najlepiej podsumowujące dyskurs publiczny rzeczownik *trybunał*, internauci w głosowaniu dali pierwszeństwo wyrażeniu *pięćset plus*, na drugim miejscu postawili *czarny protest*. *Postprawda* znalazła się wśród słów nominowanych przez kapitułę, w plebiscycie internautów padło na nią zaledwie kilka głosów wśród ponad 3000 [opis tegorocznego plebiscytu na słowo roku w Polsce oraz plebiscytów zagranicznych w: Łaziński, w druku]. Informacje dostępne też na stronie projektu sloanaczasie.uw.edu.pl

Niepowodzenie *post-prawdy* (*post-truth*) jako słowa międzynarodowego jest tym dotkliwsze, że od zeszłego roku rysuje się tendencja do globalizacji wyborów w różnych niezależnych plebiscytach. Ilustruje to poniższa tabela słów ostatnich trzech lat w siedmiu krajach.

Kraj / rok	2016	2015	2014	2013
Polska	trybunał	uchodźca	kilometrówka separatysta	gender
Czechy	pražská kavárna	uprchlík ‘uchodźca’	pussy, sankce	viroza
Francja	<i>réfugiés</i>	laïcité ‘laickość’	transition ‘przejście, epoka przejściowa w kulturze’	transparence ‘przejrzystość’
Niemcy	postfaktisch	Flüchtlinge ‘uchodźcy’	Lichtgrenze	GroKo (große Koalition)
Rosja	brekzit	bežency ‘uchodźcy’	krymnaś	gosdura
Wielka Brytania (Oksford)	post-truth	emoji	to vape ‘palić e-papierosa’ (od vapor ‘para’)	selfie
USA	dumpster fire ‘pożar w śmietniku’	they	#blacklivesmatter	because

⁵ Kapitułę tworzą: Jerzy Bartmiński, Jerzy Bralczyk, Andrzej Markowski, Jan Miodek, Walery Pisarek, Renata Przybylska, Halina i Tadeusz Zgólkowie. Sekretarzem kapituły jest autor tego tekstu.

Na tle zupełnej różnorodności w latach 2014 i 2013 wyróżnia się rok 2015, w którym aż w sześciu krajach wygrało słowo *uchodźca* lub jego odpowiedniki (dodano tu jeszcze hiszpańskie *refugiado* oraz słowo francuskie *réfugiés*, wybrane wiosną 2016). Rok 2015 rzeczywiście uświadomił nam, że stoimy w obliczu nowego globalnego zjawiska, które dla jednych jest problemem do rozwiązania i okazją do pomocy, dla innych powodem do strachu o przyszłość cywilizacji (zwróćmy uwagę, że to słowo wygrało w państwach, których rządy prowadzą diametralnie różną politykę wobec tego problemu).

Postprawda także odzwierciedla tendencję globalną, opisuje mechanizmy kształtowania opinii w zalewie niesprawdzalnych wiadomości. Słowo *post-truth* pojawiło się po raz pierwszy prawdopodobnie w roku 1992, użyte przez Steve'a Tesicha w czasopiśmie „Nation”.⁶ W roku 2004 ukazała się książka Ralpa Keyesa *Post-truth Era*. Wyraz ten od początku oznaczał nie stan, który następuje chronologicznie po stanie zgodności faktów z sądami, lecz taki stan, w której ta zgodność (prawda) nie jest ważna. W tym znaczeniu wyraz zaczął pojawiać się w angielskojęzycznej publicystyce i politologii coraz częściej.

Definicję postprawdy przejmujemy z angielskiego *post-truth*, zmieniając część mowy:

Post-truth (adjective): 'relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief'.⁷

Postprawda: 'okoliczności, w których fakty mniej wpływają na kształtowanie opinii publicznej niż odwołania do emocji i osobiste przekonania'.

Uzupełnimy tę definicję cytatem obrazowo tłumaczącym mechanizm tego zjawiska:

Jest takie eleganckie, choć dotyczące bardzo szkodliwego zjawiska, określenie „postprawda”. Ludzie klikają w to, co widzą inni, co lajkują, udostępniają, komentują. Coraz częściej żyjemy w bańkach informacyjnych⁸, komponowanych wyłącznie przez ludzi myślących tak, jak my [„Polska The Times” 22.11.2016, wywiad z Mirosławem Filiciakiem].

Zwróćmy uwagę, że w angielskiej definicji i polskim przekładzie nie pojawia się podstawa słowotwórcza *truth* 'prawda', lecz fakty. O faktach się nie dyskutuje, o prawdę w naszej kulturze spieramy się stale. *Postprawda* to nie jedyny nowy derywat z prefiksem *post-* w funkcji pozachronologicznej w polszczyźnie. Gospodarka *postindustrialna* (*post-*

⁶ <https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016> [dostęp: 31.1.2017].

⁷ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth> [dostęp: 31.1.2017].

⁸ Bańka informacyjna, niem. *Filterblase* stała się szwajcarskim słowem roku 2016.

-*industrial*) to taka, w której przemysł nie ma tak dużego znaczenia jak kiedyś, a nie tylko taka, która następuje po epoce industrialnej. Z drugiej strony *architektura postindustrialna* ma odniesienie chronologiczne, wykorzystuje budynki przemysłowe, które już nie służą pierwotnym celom. *Postkomunizm* to nie chronologiczne następstwo, lecz system zdeterminowany pozostałościami po komunizmie. Wreszcie jeden z najczęstszych rzeczowników z *post-* w edukacji humanistycznej – *postmodernizm* to nie nurt w filozofii, sztuce i literaturze, który nastąpił po modernizmie (w tradycyjnej polskiej periodyzacji literatury musiałoby to być dwudziestolecie międzywojenne), lecz epoka, w której linearny rozwój przestał być ważny. W Narodowym Korpusie Języka Polskiego (nkjp.pl) oraz w serwisie frazeo.pl⁹ wybrano kilkadziesiąt rzeczowników z *post-*, które pojawiły się w polszczyźnie w ciągu ostatnich kilku lat:

postawangardowy, postbałkański, postbiologiczny, postbolszewicki, postbrukowy (w żartobliwym tytule „Tygodnik Postbrukowy”), *postchadecki, postchłopski, postchrześcijaństwo (-ański), postcielesny (-ość), postcywilizacja (-cyjny), postczłowiek (-eczy, postludzki), postdekonstrukcjonizm (-yczny), postdemokracja (-atyczny), postdigitalny, postdramatyczny, postdziewiczy, postfaszysta (-yzm, -ystowski), postfeminizm (-istyczny, -istka), postfiguratywny, postfutbol, postgnoza, postgórnicy, posthipis (-owski), posthistoria (-yczny), post-Holocaust (-owy), posthumanizm (-istyczny), postimperializm (-istyczny), postjarocinowy, postkapitalizm (-iczny), postkatolicki, postkolonializm (-istyczny), postkonceptualny, postkonsumpcyjny, postkryzysowy, postkwantowy, postlewica (-owy), postliberalny, postludzkość, postlustracyjny, postmagdalenkowy, postmaterialny, postmaterialistyczny, postmatriksowy, postmałżeński, postmonocentryczny, postnatura (-alny), postnauka (-owy), postniewolnictwo (-iczny), postnuklearny, postpartyjny, postpegeerowski, postpeerelowski, postpezetpeerowski, postpłód, postpolityka (-iczny), postpowstańczy, postpozytywizm, postpsychoanalityczny, postpunk (-owy, postcyberpunk), postsanacyjny, postsocjalizm (-istyczny), postsatelicki, postsowiecki, postspidowy, poststrukturalizm (-styczny), postszlachecki, postsztuka, posttotalitarny, posttradycyjny, posttransformacyjny, postwandalizm, postwykluczeni, posturześniowy, postwęglowe, postwzrost, postzakazowy, postzeteselowski, postzimnowojenny.*

Pominięto tu terminy techniczne i medyczne, wyrazy utworzone od nazwisk, np. *postgombrowiczowski* czy *postfreudowski*, ale nie te od nazw miejscowych mające odniesienie niegeograficzne. Większość przytoczonych wyżej nowych leksemów jest łatwa do zrozumienia, nawet jeśli ma charakter okazjonalny. Są to przede wszystkim terminy w odniesieniu do nazw prądów, kierunków myślowych oraz przymiotniki relacyjne

⁹ Serwis frazeo.pl grupuje teksty prasowe oraz internetowe z ostatnich kilku lat, których nie obejmuje chronologicznie NKJP zakończony jako projekt w roku 2011 i nierozwijany.

odniesione do nazw grup i zawodów. W większości sytuacji potrzebny jest jednak kontekst do rozstrzygnięcia, czy *post-* ma znaczenie tylko chronologiczne, czy też wprowadza element znany z *postprawdy* według wzoru *postx* – ‘x staje się nieistotne’.

W wielu wypadkach połączenie *post-* z rzeczownikiem rodzimym jeszcze razi, ale może właśnie dlatego sygnalizuje ten niechronologiczny sposób odczytania. Nierzadko użycie *post-* jest ironiczne lub prowokujące, jak w określeniu *postpłód*. Poniżej wybrane zaskakujące użycia *post-* w połączeniu z rzeczownikami:

[F]igura wampira (...) [z] jednej jest **postczłowiekiem**, z drugiej – koszmarem z dalekiej, zwierzęcej przeszłości [J. Dukaj, Ł. Orbitowski, W. Szostak: *SOS. Ślepoczytanie*, „Esensja” 2009].

[I]stotę **postfutbolu** – jako koneksji, które dokonują się między piłką a obszarami ekonomii, marketingu, reklamy i sportowego wizerunku [M. Czubał, J. Drozda, J. Myszkowski, *Postfutbol. Antropologia piłki nożnej*, Warszawa 2012].

Patrząc na czarny protest, nie mam wrażenia, że widzę zdeformowane **postpłody** w gestapowskich mundurach i trzodę chlewną... [K. Dunin *Dialog dupy z kijem*, „Krytyka Polityczna” 2016].

Na taki grunt systemowy padło w roku 2016 spolszczone zapożyczenie *postprawda*. Najwcześniej prawdopodobnie użył tego słowa Jakub Dymek w korespondencji z USA w „Krytyce Politycznej” *Pozdrowienia ze świata postprawdy* [„Krytyka Polityczna” 4.08.2016].

Do dnia ogłoszenia werdyktu oksfordzkiego słowo pojawiało się rzadko, raczej jako cytat z języka angielskiego do opisu amerykańskiej rzeczywistości [np. w relacji z debaty Clinton–Trump w „Dzienniku. Gazecie Prawnej” z 28.9.2016]. Ciekawe jest wczesne zestawienie *postprawdy* z innymi słowami z *post-* na portalu Studio Opinii (jeszcze sprzed oksfordzkiego werdyktu):

Coraz częściej trzeba rozstawać się z czymś, co wydawało się stanem normalnym i trwałym. Pojawiają się jakieś nowe stany, odcinające się od poprzednich za pomocą przedrostka „post”. Mamy więc postdramatyczny teatr, postmodernistyczną kulturę, postpolityczne rządy. Współczesne pojęcie człowieczeństwa określa się mianem posthumanizmu, a sam człowiek to postczłowiek, który żyje w epoce postprawdy [A.C. Leszczyński, *Postuniwersytet*, portal studioopinii.pl, post z 04.10.2016].

Popularność *postprawdy* w Polsce, nawet po ogłoszeniu wyników brytyjskiego plebiscytu, jest znacznie mniejsza niż w Wielkiej Brytanii czy w Niemczech (tam w wersji *postfaktisch*). Według danych WebCorp (webcorp.org.uk) dla wyszukiwarki Bing w języku polskim stron zawierających różne formy rzeczownika *postprawda* jest 16 465. W tej samej wyszukiwarce niemieckie *postfaktisch* występuje na 54 600 stronach, a angielskie *post-truth* – na 320 000 stron.¹⁰

¹⁰ Obliczenia wykonano 31.1.2017.

Dostępne obecnie zasoby korpusowe polszczyzny, na czele z Narodowym Korpusem Języka Polskiego, grupującym jedynie teksty do 2011 roku,¹¹ są zbyt małe lub przestarzałe, by można było wiarygodnie zbadać kolokacje *postprawdy*. W wyszukiwarce frazeo.pl jest tylko 21 wystąpień tego wyrazu wobec 180 000 wystąpień rzeczownika *trybunał* (słowo roku 2016 kapituły językoznawców). W wyszukiwarce WebCorp mamy 90 wystąpień tego rzeczownika w mianowniku, z tego aż 21 razy towarzyszy mu łącznik *to*, 16 razy *jest*, 7 razy rzeczownik *słowo*, 4 razy *pojęcie*. Świadczy to o stałej potrzebie wyjaśniania nowego terminu. Inne kolokacje, choć oparte na niewielkim zbiorze, wskazują na negatywną ocenę: *kłamstwo* 5, *wojna* 4, *niebezpieczne* 3.

Określenie *postprawda* trafiło w epicentrum polskiego sporu politycznego i jak się wydaje, zostało przejęte chętnie przede wszystkim przez jedną stronę jako oręż w walce i narzędzie analizy. Znajdziemy to słowo w użyciu neutralnym na stronach „Gazety Wyborczej”, „Polityki” czy „Newsweeka”, ale w prasie prawicowej – raczej jako podejrzany cytat:

Postprawda – to określenie jest dziś hitem na rynku wyjaśniania reguł zachodniej polityki w obozie liberalnej lewicy... [P. Semka, *Postprawdą w wolność słowa*, „Do Rzeczy” 8.12.2016].

Podobne oceny tego neologizmu można mnożyć.¹² Świadczą o tym także takie połączenia jak *PIS-owska postprawda* czy *postprawda Gazety Wyborczej*. Jednocześnie *postprawda* wciąż nie ma przypisanego wyraźnego znaczenia. Słowo to jest używane jako synonim *kłamstwa* lub *fałszu* wbrew eksplikacjom proponowanym przez medialnych promotorów. Konotacja polityczna tego terminu widoczna jest nie tylko w Polsce, widać ją także w uzasadnieniach brytyjskich i niemieckich werdyktów plebiscytowych. W Polsce nieufność ta trafiła jednak na podatny grunt promowanej przez znaczną część mediów antypoprawności politycznej, czyli *de facto* poprawności *a rebour*. Słowa *postprawda* (*post-truth*) używają ci, którzy chcą opisać mechanizm zwycięstwa populistów, więc adwersarze bronią się przed taką etykietą. *Nota bene* choć *postprawda* (*post-truth*, *postfaktisch*) wygrała w plebiscytach na słowo roku tylko w tych dwóch krajach, to Hiszpanie wybrali właśnie rzeczownik *populismo* należący do tego samego pola semantycznego.

Zawłaszczenie *postprawdy* przez jedną stronę sporu nie jest niczym zaskakującym. Przecież nawet słowo *prawda*, którego nie będziemy tu definiować inaczej niż banalnie jako zgodność sądów z rzeczywistością, jest zawłaszczane na co dzień:

¹¹ Na palącą potrzebę kontynuacji i aktualizacji NKJP zwracają stale uwagę językoznawcy, por. Ogrodniczuk et al., w druku.

¹² R. Woś, *Postprawda. Największa bzdura dekady*, felieton w portalu forsal.pl, *Postprawda – propaganda XXI wieku* – onet.pl [dostęp: 28.2.2017].

Używanie określonych słów przez jedną ze stron ogranicza ich używanie przez stronę drugą. Tak jest na przykład z pojęciem *prawdy*. Używa się tego słowa najczęściej w kontekście walki, w zarzutach wobec przeciwnika (czy nawet w tej sytuacji wroga), co daje asumpt do skrótów myślowych w rodzaju *prawda smoleńska* (symetrycznych względem takich jak *kłamstwo smoleńskie*). A prawda, która przecież ma *nas wyzwolić*, często przecież *musi boleć*. Przy tym nasze dążenie do prawdy może usprawiedliwiać najbardziej nawet agresywne postawy i działania. Takie wykorzystywanie jednej z najważniejszych wartości jest działaniem szczególnie naruszającym etyczne zasady komunikacji [Bralczyk 2016].

Polski temat słowotwórczy *prawd(a)* obecny w nowym rzeczowniku skłania do zastanowienia się nad tym wyrazem jeszcze bardziej niż angielskie *truth* w przymiotniku. Wśród 30 najczęstszych kolokacji rzeczownika *prawda* (nie *postprawda*) w wyszukiwarce monco.frazeo.pl¹³ znajdują się takie rzeczowniki jak *zbrodnia*, *Smoleńsk*, *katastrofa* i czasowniki *ujawnić* oraz *głosić*. Z jednej strony prawda jest jedną z największych deklarowanych wartości, słowem sztandarowym [por. Pisarek 2002, 2016], z drugiej strony w dzisiejszym dyskursie publicznym samo pojęcie prawdy stało się narzędziem walki. Prawdy nie wystarczy *poznać* (ten czasownik też jest wśród kolokatów), trzeba ją *ujawnić*, bo ktoś ją ukrywa. Prawdę trzeba *głosić*, nie wystarczy *mówić*.

Jeśli w podzielonym społeczeństwie nie możemy się zgodzić co do tego, co jest prawdą, to wprowadzenie jako neutralnego narzędzia opisu pojęcia *postprawdy* nie ułatwia rozmowy. Być może przyjęlibyśmy wszyscy to zapożyczenie jako wygodny neologizm, gdyby tak jak w oryginale było przymiotnikiem i nie nawiązywało wprost do jednej z największych wartości – prawdy (inaczej niż niemieckie *postfaktisch*). W obecnym kształcie *postprawda* pozostanie raczej orężem retorycznym używanym głównie przez jedną stronę politycznego sporu. Wygląda na to, że w naszej części Europy lepiej opisywać zjawiska sygnalizowane przez ten modny neologizm w inny sposób. O tym świadczą też wyniki plebiscytów na słowo roku, w których *postprawda* nie przebiła się do czołówki w Polsce ani w Czechach.

Bibliografia

- J. Bralczyk, 2016, *Scena walki*, artykuł w serwisie etykaslowa.pl [dostęp: 31.1.2017].
- M. Łaziński, 2016, *Słowa klucze polskiego dyskursu publicznego. Słowa dnia i słowa roku*, „Przegląd Humanistyczny” 2016, 3(454), s. 75–94.
- M. Łaziński, *Słowo roku 2016 w Polsce i na świecie*. Trybunał i pięćset plus w cieniu postprawdy, „Text i Dyskurs”, w druku.

¹³ Wyszukiwarka ta, podobnie jak frazeo.pl, grupuje teksty prasowe i internetowe z ostatnich lat (por. przypis 7.).

M. Ogrodniczuk, M. Derwojedowa, M. Łaziński, P. Pezik, *Narodowy Korpus Języka Polskiego – perspektywy kontynuacji projektu*, w druku.

W. Pisarek, 2002, *Słowa sztandarowe*, Kraków.

W. Pisarek, 2016, *Słowa ważne i ważniejsze*, „Przegląd Humanistyczny” 3(454), s. 11–20.

„Przegląd Humanistyczny” 2016, 3(454).

Strony internetowe [dostęp: 28.2.2017]

etykaslowa.pl

fundeu.es

gfds.de

<https://en.oxforddictionaries.com>

slovanaczasie.uw.edu.pl